

ASKO NIVALA

Lectio praecursoria

Arvoisa kustos, arvoisa vastaväittäjä, arvoisat kuulijat.

Tänään tarkastetaan väitöskirjani *Beyond Germany Fragmented. The Idea of Golden Age in Friedrich Schlegel's Early Romantic Philosophy of History*. Se on tutkimus saksalaisen varhaisromantiikan historianfilosofiasta. Varhaisromantiikka sijoittui murrosten aikaan 1700- ja 1800-lukujen vaihteessa. Ranskan suuri vallankumous ja sitä seuranneet Napoleonin sodat, teollistumisen alku Englannissa ja idealistisen filosofian nousu Saksassa tekivät 1700-luvun valistuksesta ja klassismista vanhentuneita. 1800-luvun alkua luonnehti kasvava kiinnostus historiaan sekä maailmanhistorian esittäminen filosofisesti systemaattisella tavalla.

Tutkimukseni piirtää muotokuvan Friedrich Schlegelistä, saksalaisen romantiikan kenties kuuluisimmista ajattelijasta. Schlegeliä on tutkittu aiemmin kirjallisuusteoreetikkona, kriitikkona ja filosofina. Minun tutkimukseni keskittyy vähemmän huomiota saaneelle alueelle: Schlegelin käsitykseen historiasta. Historia ei ollut hänelle vain eräs tiedonalue muiden joukossa. Pikemminkin Schlegelin mukaan kaikki inhimillinen toiminta, myös ajattelu, on ajallista ja tilallista, ja siten historiallisesti määräytyntä. Hän esimerkiksi esitti, ensimmäisten joukossa, että antiikin tekstit tehtiin täysin toisenlaisessa kulttuurissa. Tämän vuoksi antiikin ja modernin maailman välillä vallitsi valtava merkitysten kuilu. Täten Schlegeliä voidaan mielestäni tarkastella yhtenä kulttuurihistorian pioneereista jo ennen tämän tieteenalan vakiintumista. Totuuden historiallisuus on Schlegelin filosofian lähtökohta, joten historianfilosofia ei ole pelkästään hänen ajattelunsa yksi osa-alue vaan sen ydin.

Romantiikan historianfilosofiasta vallitsee monia yksinkertaistuksia, joiden ongelmia tutkimukseni tuo esiin. Väitöskirjani pohtii erityisesti väitettä siitä, että Friedrich Schlegelin mukaan ihmiskunnan menneisyydessä oli kulta-aika, josta nykyinen ihminen on vieraantunut ja joka voisi kenties tulevaisuudessa palata.

Kutsun työssäni tätä vaikutusvaltaista tulkintaperinnettä *triadiseksi eli kolminaiseksi malliksi*. Tämän tulkin mukaan kulta-aika vallitsee menneisyydessä ja tulevaisuudessa, mutta ei koskaan nykyisyydessä. Kolminainen malli olettaa romantiikan historianfilosofian muistuttavan populaaria versiota saksalaisen idealismin dialektiikasta, joka etenee teesin (menneen) ja antiteesin (nykyisen) ristiriidasta tulevaan synteisiin. Kuten *Beyond Germany Fragmented* osoittaa, Schlegel tunsikin kulttuurin liian yksityiskohtaisesti langetakseen menneen kulta-ajan ansaan. Toisaalta kulta-aika oli samalla hänen

ajattelunsa eräs pääteema, jonka nykyinen tutkimus on pitkälti sivuuttanut.

Myytin kulta-ajasta ihmiskunnan historian alussa kirjasi ensimmäisenä ylös Hesiodos. Hänen mukaansa ihmiskunnan paras aika oli aivan ensimmäinen aikakausi. Historian kehityksen hän kuvaa eri metallien arvon menetyksen vertauksella: kulta-aikaa seurasi hopea-aika, pronssi-aika ja lopulta nykyinen rauta-aika, joka oli surkein kaikista. Hesiodosta voidaan pitää primitivistinä. Kysymystä Schlegelin ajattelun suhteesta primitivismiin ei voida kuitenkaan ratkaista, mikäli primitivismiin eri alalajeja ei erotella toisistaan.

Ensinnäkin Hesiodoksen *kronologinen primitivismi* on luonnontilassa olevan turmeltumattoman ihmisen ihannoitua, mutta *kulttuurinen primitivismi* puolestaan saattoi olettaa ihmiskunnan parhaan aikakauden sijoituneen suhteellisen pitkälle kehittyneisiin antiikin korkeakulttuureihin. Toiseksi on tehtävä jako *pehmeään ja kovaan primitivismiin*. Hesiodoksen tai Ensimmäisen Mooseksen kirjan pehmeä primitivismi olettaa ihmiskunnan alkuaikojen olleen paratiisimainen tila, jossa luonto ja ihminen ovat harmoniassa eikä ihmisen tarvitse tehdä lainkaan työtä saadakseen elantonsa. Kova primitivismi puolestaan ihailee ankaraa olemassaolon kamppailua ja erityisesti pohjoisen ja idän paimentolaiskansoja tai Tacituksen tapauksessa antiikin germaaneja.

Kenties hieman yllättäen, ensimmäisten ihmisten elämä luonnossa näyttäytyi Schlegelille ankarana olemassaolon taisteluna, vaikka hän ei hyväksynyt myöskään kovan primitivismiin taipumusta idealisoida tätä tilaa. Schlegel kuvaa varhaisten ihmisten elämän olosuhteet kurjina pohjaten esimerkiksi epikurolaisen Lucretiuksen ja Aiskhyloksen *Kablehdittu Prometheus* -näytelmän ajatuksiin. Schlegel ei kaivannut tätä aikaa vaan pikemminkin sääli luolissa piilotelevia ja nälkää näkeviä villoja.

Ainakaan 1790-luvulla Schlegel ei uskonut paratiisimaiseen kulta-aikaan ihmiskunnan historian alussa niin kuin Hesiodos tai Ensimmäinen Mooseksen kirja sen esittivät. Mielenkiintoisella tavalla hän huomauttaa, että maanviljelyä edeltäneen villin ihmisen idealisointi oli antiikin itsensä tuottama myytti. Schlegel pyrki purkamaan pehmeän primitivismiin kulta-aikamyytin asettamalla Hesiodoksen eepoksen siihen historialliseen yhteyteen, jossa se on kirjoitettu. Schlegelin mukaan uskomus kulta-ajasta oli ankarissa luonnon oloissa elävälle ihmiselle mahdottomuus. Sen syntyyn tarvittiin peltotyöstä väsynyt maanviljelijä, joka alkoi kaivata aikaan ennen raskaan maatyön syntyä ja kuvitteli sen sitten paratiisimaisena. Jo kirjoitetun historian alusta saakka kulta-aika on ollut menetetty, vaikka tosiasiaa siirtymä luonnon-

”Schlegelin mukaan tragedia oli antiikin sivistyksen huippu, koska se kykeni esittämään luonnon voimien ja inhimillisen vapauden välisen ristiriidan.”

tilasta maanviljelyyn ja urbaaneihin korkeakulttuureihin oli Schlegelin mukaan tärkeä edistysaskel.

Vaikka Schlegel ei kannattanut pehmeää, kovaa tai kronologista primitivismiä, hänen ajattelussaan on silti piirteitä kulttuurisesta primitivismistä. Hän oletti antiikin historian kukoistuksen ajan sijoittuneen urbaaniin Ateenaan. Eräs tutkimukseni keskeinen tulos on erottelu kulta-aikaan ja *kukoistuksen aikaan* (*Blütezeit*). Vaikka Schlegel käyttää toisinaan näitä termejä vaihdannaisina, nämä mallit tarjoavat varsin erilaisen ymmärryksen historiasta. Kulta-ajan metafora edellyttää kronologisen primitivismin mukaista käsitystä historiasta rappiona, metallien inflaationa, kullasta hopeaan, pronssiin ja rautaan. Kukoistuksen ajan metafora puolestaan esittää historian alkupisteen, esimerkiksi homeeriset eepokset, pelkkänä ituna ja mahdollisuutena, josta Ateenan kaltainen kukoistuksen aika kasvoi orgaanisesti. Tässä mallissa myöhäisantiikki, jota Schlegelille edustivat hellenistinen Aleksandria ja myöhemmin Rooma, näyttäytyivät rappion aikana, jolloin antiikin maailman kehitys alkoi lakastua.

Attikalainen tragedia ja erityisesti Sofokleen draamat edustivat Schlegelille kreikkalaisen kulttuurin huippupistettä. Hän kutsuu tätä kautta myös kulta-ajaksi, joka sijoittui siis antiikin historiallisen kehityksen keskivaiheeseen, eikä kolminaisen mallin mukaisesti alkuun ja loppuun. Schlegelin mukaan tragedia oli antiikin sivistyksen huippu, koska se kykeni esittämään luonnon voimien ja inhimillisen vapauden välisen ristiriidan. Attikalaisen tragedian kulta-aika ei siis ollut harmonian aika vaan niin sanottu traagisen Kreikan kausi. Lisäksi moderni aika ei voisi koskaan palauttaa Ateenan kulta-aikaa, koska näiden välillä vallitsi suunnaton historiallinen ero.

* * *

Luonnon toimijuus historiassa on teema, jonka aiempi tutkimus on usein sivuuttanut. 1900-luvun lopussa ja 2000-luvun alussa romantiikan kaikkein edistyksellisimpänä piirteenä nähtiin sen kielellistä käännettä ja postmodernia ennakoivat puolet. Esimerkiksi Schlegelin koottujen teosten toimittaja Ernst Behler väitti, että kulta-aika oli Schlegelille pelkkä ironinen metafora. Jälkistrukturalistit näkivät, että Schlegel ennakoiki suurten kertomusten ironista kritiikkiä, kun taas hermeneutikot painottivat hänen työtään tulkinnan teorian parissa. Vaikka tämä tulkintaperinne osuu monessa muussa kohdassa oikeaan, Schlegelin naturalismi on näyttäytynt sille kiusallisena jäänteenä valistuksen maantieteellisistä ilmastoteorioista ja Johann Gottfried von Herderin ”esikriittisestä” monistisesta kulttuuriteoriasta. Nyt kun meillä on enemmän etäisyyttä postmodernismiin ja jatkuvan ironian aikaan, voimme nähdä kenties paremmin myös tämän lukutavan ongelmat. Itse katson, että Schlegelin ajatus luonnon toimijuudesta on varsin kiinnostava nykyisen uusmaterialistisen ja posthumanistisen käänteenteen kannalta.

Schlegelin versiossa historismista jokainen kulttuuri on erottamatta sidottu maantieteelliseen paikkaan sekä luonnon ympäristöön. Vaikka hän painotti ihmisen historiallisuutta ja kielellisyyttä, hän oli ontologiselta perusvakaumukseltaan kuitenkin monisti. Tällä tarkoitan sitä, että hän ei Immanuel Kantin tavoin erottanut luontoa ja kulttuuria täysin vastakkaisiksi valtakunniksi. Pikemminkin Schlegel historiallisti tämän erottelun jakamalla ihmiskunnan historian kahteen vastakkaiseen vaiheeseen. Antiikin aika edusti Schlegelille luonnon kausaliteetin valtakuntaa, jossa ihminen eli vielä elämänsä kohtalon, luonnon välttämättömyyden, vaikutuspiirissä. Siksi antiikin aikaa luonnehti syklinen aikakäsitys: kulttuurit itivät, kukoistivat ja lakastuivat kuin kasvit, sillä lopulta

”Luonto oli modernille ihmiselle pelkkä passiivinen vastustaja, josta hän sai tekniikan avulla yhä uusia voittoja.”

luonto kykeni aina tuhoamaan kehittyneimmänkin kulttuurin, kuten hyökyaalto pyyhkäisi pois muinaisen Atlantiksen.

Modernille ajalle taas oli Schlegelin mukaan tyypillistä suoraviivainen edistys ja ihmisen moraalisen vapauden ensisijaisuus luontoon nähden. Vapaus oli historiaa ohjaava idea, joka tuntui lisääntyvän askel askeleelta. Luonto oli modernille ihmiselle pelkkä passiivinen vastustaja, josta hän sai tekniikan avulla yhä uusia voittoja.

Schlegelin historianfilosofian haasteena oli monistinen eli ykseyteen pyrkivä kysymys siitä, missä määrin luonnon oma toimijuus voitaisiin tunnustaa myös teollistumisen aikana. Hän oli erityisen kiinnostunut oman aikansa luonnontieteen löydöistä kemian, magnetismin ja sähkön ilmiöiden parissa. Ne näyttivät viittaavan siihen, että luonnossa oli sisäisiä voimia, joita newtonilainen fyysiikka ei kyennyt selittämään. Romantiikan naturalistisessa ajattelussa ei ole siis kysymys kulttuurin omalakisien alueen tai ihmisen autonomian palauttamisesta luonnon mekaaniseen kausaaliteettiin.

* * *

Teokseni nimi, *Beyond Germany Fragmented*, viittaa Saksan historialliseen tilanteeseen 1800-luvun vaihteessa. Väitän, että aikakauden tietoteoreettisella monismilla oli myös poliittinen tilaus. Yhtenäistä valtiota nimeltä Saksa ei ollut tuolloin lainkaan olemassa. Oli vain pienten ruhtinaskuntien ja vapaiden kaupunkien fragmentoitunut rihmasto. Myös antiikin Kreikka oli ollut pienten kaupunkivaltioiden hajanainen mosaiikki, joita kuitenkin yhdisti jaettu panhelleeninen kieli ja kulttuuri. Schlegel näki saksankielisen Euroopan tilanteen samankaltaisena. Hän koki Napoleonin ajan Ranskan samaistumisen Rooman imperiumiin voimana, joka uhkasi standardi-

soida valloittamiensa alueiden lainsäädännön ja kadottaa niiden perinteiset tavat. Kun Napoleonin joukot marsivat Reinin yli, uhkasta tuli todellinen. Romantiikan ajattelu ei ollut pelkkää saksalaisen keskiluokan nostalgista eskapismia keskiaikaa kohtaan, kuten erityisesti aiempi marxilainen tutkimus on esittänyt. Kulta-aika oli Schlegelille alusta asti poliittinen kysymys.

Tässä kriisitilanteessa ei ole yllättävää, että Schlegelin usko kulta-ajan koittamiseen lähitulevaisuudessa sai 1800-luvun ensimmäisellä vuosikymmenellä myös apokalyptisiä sävyjä. Monet aikalaiset yhdistivät uuden vuosisadan alkamiseen messiaanisia ja kiliastisia odotuksia tuhatvuotisen rauhan valtakunnan synnystä. Schlegel viittasi tähän erityisesti pietismin parissa hiottuun ajatukseen kutsuen tulevaa kulta-aikaa myös nimellä Jumalan valtakunta, *Reich Gottes*. Tutkimukseni mukaan tällä termillä oli kuitenkin pitkälti ei-kristillinen merkitys ennen hänen kääntymistään katoliseksi vuonna 1808.

Schlegel tarkoitti Jumalan valtakunnalla muun muassa ikuisen rauhan aikaa, Messias-kuninkaan saapumista, josta Jesaja profetoi Vanhassa testamentissa. Hän halusi rakentaa Napoleonin tykkien raunioittaman Euroopan paikalle tulevaisuuden maailman, jossa kansat voisivat elää rauhanomaisesti. Yksi konkreettinen suunnitelma tähän oli jo Immanuel Kantin luonnosteleva kosmopoliittinen ohjelma ylikansallisesta valtioiden perustuslaista, jossa Schlegelin mukaan erityisesti Ranska ja Saksa tulisivat muodostamaan liittovaltion.

* * *

Tutkimukseni myös osoittaa, että Schlegelin mukaan tärkein historian ulottuvuus ei ollut mennyt eikä myöskään tuleva vaan nyt-hetki. Historianfilosofian taustalla on aina ääneen lausuttu tai lausumaton aika-

käsitys. Schlegelin aikakäsitys perustui niin sanotun *kairos*-ajan erottamiseen lineaarisesti etenevästä kronologisesta ajasta. *Kairos* on Aristoteleen retoriikan ja kristillisen teologian termi, jolla viitataan nykyisessä oleviin mahdollisuuksiin muuttaa historian kulkua. Poliittinen puhe oli romantikoille oma erityinen lajityyppinsä. *Kairos*-puhe tuli esittää oikealla hetkellä asioiden muuttamiseksi.

Schlegelin historianfilosofia ei ollut siten pelkkää onttoa antiikki- tai keskiaikanostalgiaa vaan tietoinen yritys vaikuttaa nykyisiin tapahtumiin. Toisaalta Schlegel kritisoi pelkästään tulevaisuuteen suuntautunutta ajattelua. Vaikka hän oli nuorena tasavaltalainen, hän arvosteli kovin sanoin Ranskan vallankumouksen terroria, joka pyrki oikeuttamaan nykyisessä tehtävät uhraukset utopistisessa tulevaisuudessa saavutetulla täydellisellä valtiolla. Schlegel siis suhtautui kriittisesti niin ajatukseen kulta-ajasta historian alussa kuin sen kohottamiseen utopistiseksi ideaaliksi, jota varten nykyinen maailma tulisi tuhota.

* * *

Väitän työssäni, että tämä Schlegelin kritiikki tulevaisuuteen suuntautunutta edistysajattelua kohtaan erottaa hänen historianfilosofiaansa valistuksesta. Erään tulkinnan mukaan kulta-aika oli Schlegelille niin sanottu *regulatiivinen idea* eli historiaa säätelevä normi tai ideaali, jota ei voida koskaan tavoittaa. Esimerkiksi tübingeniläinen filosofi Manfred Frank on lukenut Schlegeliä tähän tapaan vaikutusvaltaisessa teoksessaan *Unendliche Annäherung* (1997). Tämän näkemyksen mukaan kulta-aika tai Jumalan valtakunta ei voi koskaan koittaa nykyisessä, sillä se lykkääntyy alati tulevaisuuteen.

Vaikka tällä tulkinnalla on paljon ansioita, oma tutkimukseni on löytänyt siitä joitakin ongelmia. On selvää, että tämä näkemys on ristiriidassa Schlegelin kiliastisen ajatuksen kanssa, joka näki vuoden 1800 vaihtumisen poikkeuksellisenä tapahtumana, jopa historian loppuna. Regulatiivisten ideoiden malli palauttaa mielestäni Schlegelin historianfilosofian liian suoraviivaisesti sellaisten valistusfilosofien kuten markiisi de Condorcet'n lineaariseen aikakäsitykseen, jossa historia näyttyy jatkuvana edistyksenä. Tässä mallissa kulta-aika pakenee koko ajan tulevaan, kuten Zenonin paradoksissa kerkeäjalkainen Akhilleus ei kykene koskaan ohittamaan hidasta kilpikonnaa. Kilpikonna ehtii aina loputtomiin siirtyä pois siltä paikalta, jossa tämä oli Akhilleuksen lähtiessä liikkeelle. Samoin kulta-aika regulatiivisena ideana pakenee alati tulevaan. Kuten G. W. F. Hegel huomautti, historiallisesta kehityksestä tulee oikeastaan näin ääretöntä taantumaa. Schlegel sen sijaan painotti nykyisyyttä *kairos*-aikana, joka mahdollistaisi kulta-ajan toteuttamisen lähitulevaisuudessa.

* * *

Tutkimukseni lähtökohtana on ollut kulta-ajan ja primitivismin erottelu toisistaan. Vaikka Schlegel kritisoi pehmeää kronologista primitivismiä, hän kuitenkin puhui samalla ihmiskunnan tulevan kulta-ajan mahdollisuudesta. Myös antiprimitivistinen ajattelija voi uskoa kulta-aikaan, jonka ihmiskunta saavuttaa joko tekniikan tai taiteen avulla. Antiprimitivistinen ajattelu ei ole vain modernin ajan keksintö. Itse asiassa kertomus tulen varastaneesta Prometheuksesta, tekniikan luoja, on yhtä vanha kuin myytti kulta-ajasta. Schlegel suhtautui kuitenkin yhtä lailla kriittisesti myös valistuksen ja 1780-luvun *Sturm und Drangin* ihannoimaan Prometheuksen hahmoon. Hän haki pikemminkin innoitusta myyttisestä runoilija Orfeuksesta, joka kesytti villin luonnon pedot kauniilla laulullaan. Romantiikan orfinen ajattelutapa pyrki luonnon ja tekniikan välisen vastakohtan ylittämiseen runouden kultivoivan vaikutuksen kautta. Schlegel kutsui kulta-ajaksi tätä uutta tulevaa aikaa, jolloin moderni ihminen eläisi harmoniassa luonnon kanssa ja Eurooppaa repineet Napoleonin sodat päättyisivät ikuisen rauhan aikaan.

1800-luvun kuluessa Schlegelin ajattelu sai yhä nationalistisempia piirteitä, jotka huipentuivat hänen kääntymiseensä katoliseksi 1808. 1800-luvun ensimmäisinä vuosina hän asui Pariisissa ja opiskeli muinaista sanskritia sekä intialaista kulttuuria. Näiden tutkimusten tarkoituksena oli selvittää ”indogermaani-kielten arvoitus. Kielitieteilijät olivat havainneet niin muinaiskreikan kuin germaanisten kieltenkin olevan sukua sanskritille. Schlegel alkoi nyt kehittää teoriaa muinaisesta germaanien heimosta, joka vaelsi Intiasta nykyisen Euroopan alueelle. Samaan aikaan hän innostui yhä enemmän keskiajan kulttuurista, Reinin jokilaakson rauniolinnoista sekä kristillisestä kirkkoarkkitehtuurista. Aluksi tämä kiinnostus oli puhtaasti esteettistä, mutta se päättyi lopulta kääntymiseen kristityksi. Tämä käänne johti Schlegelin historianfilosofiassa kulta-ajan ulkoistamiseen kansallisesta menneisyydestä muistuttaviin monumentteihin sekä saksalaiselle maisemalle tyypillisiin paikkoihin, kuten vuorille.

Näin väitöskirjatyöni kertoo Schlegelin ajattelun kehitystä seuraamalla siitä siirtymästä, joka tapahtui 1790-luvun radikaalista varhaisromantiikasta kohti 1800-luvun konservatiivisempaa täysromantiikkaa. Uskon, että työni tuo esiin niin Friedrich Schlegelin ajattelusta kuin myös yleisemmin varhaisromantiikan historianfilosofiasta uusia puolia, joita ei ole aiemmin käsitelty näin kattavasti. Romantiikan aikakauden tutkiminen auttaa myös ymmärtämään monia oman aikamme ilmiöitä syvällisemmin, sillä sellaiset 1800-luvun ajattelun ristiriidat kuten nationalismin ja kosmopoliittisuuden vastakkainasettelu, tai luonnon ja tekniikan yhteensovittaminen, ovat myös meidän aikamme ongelmia.